

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİSAKADEMİYASI

«Peşə etikas»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU № 7. «Mənəvi mədəniyyət. Əxlaqi və estetik mədəniyyət»

Tərtib etdi: «İctimai elmlər»
kafedrasının müəllimi,
polis baş leytenantı

Rəhim Məcnunov

Mühazirə kafedranının iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № « _____ » _____ 2015-ci il

BAKİ 2015

MÖVZU №7. «Mənəvi mədəniyyət. Əxlaqi və estetik mədəniyyət»

PLAN:

- 1. İctimai şüurun formaları və mənəvi mədəniyyət**
- 2. Əxlaqi mədəniyyət**
- 3. Estetik mədəniyyət**

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Əhmədov Ə. «Mənəviyyat, gözəllik, tərbiyə». Bakı, 1993. səh. 50 – 88.
2. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Manafova M.J., Əfəndiyeva N.T. və Şahhüseynova S.A.-nın ümumi redaktəsilə. Bakı, 2010. I Bölmə, Fəsil I.
3. Şahhüseynova S.A. Etika. Dərslik. Bakı, 2009. Fəsil II.
4. Бархин Н.Г. Специфика искусства. М., 1984. с. 45-86.
5. Бедхлубенко С.Д. Природа искусства. М., 1982. с. 30-67.
6. Бражник С.И. Искусства и его роль в эстетическом воспитании работников ОВД. М., 1985. с. 48-57.
7. Гуйейнов А.А. «Проблема происхождения нравственности «Философские науки». 1964 № 3
8. Гульча А.А. Принципы эстетики. Киев, 1985. с. 10-24.
9. Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. М., 1982. с. 74-90.
10. Дробинский О.Г. Понятие о морали. М., 1974. с. 12-38.
11. Кисеев М.А. Историческая сознание и нравственность. М., 1990. с. 69-104.
12. Социальная природа искусства и его роль в формировании профессиональных сотрудников ОВД. Киев, 1990. с. 14-31.

GİRİŞ

İnsanların vətəndaş cəmiyyətində münasibətlərini tənzimləyən əsas vasitələrdən biri əxlaqi-mənəvi mədəniyyətdir. Ənənəvi cəmiyyətlərdə əxlaqi-mənəvi mədəniyyətin formalaşması, mənəvi tərbiyə funksiyasını din yerinə yetirir, ənənəvi cəmiyyətlərin dağılması, demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin yaranması zamanı bu vəzifəni rəşional əxlaq yerinə yetirir. Əxlaq nəzəriyyəçiləri əxlaq və digər mənəvi prinsiplər arasındakı fərqlin spesifik cəhətlərini nəzəri cəhətdən təsdiq etmişlər.

Əxlaqi-mənəvi mədəniyyət və onun tərkibinə daxil olan ənənələri, mentaliteti sıxışdırmaq və milli şüuru kosmopolitləşdirməklə qloballaşma millətin özünüqoruma instiktlərini zəiflədə bilər. Buna görə qloballaşma şəraitində milli-mənəvi dəyərlərimizi təhlükədən uzaqlaşdırmaq üçün milli-fəlsəfi fikrə istinad etmək, milli ideologiya və milli-sosial özünüqoruma şüuru formalaşdırmaq, milli və ümumbəşəri dəyərlərin müasirliyin məzmunu müstəvisində vəhdətinə nail olmaq vacibdir. Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası, onun müasir Qərb sivilizasiyasının dəyərlərini qəbul etməsi heç də Azərbaycanın öz milli və dini varlığından imtina etməsi demək deyil. Əxlaqi-mənəvi mədəniyyət praktik mənəviyyəti şərtləndirir. Mənəvi mədəniyyət cəmiyyətin, hər hansı sosial qrupun qazandığı mənəvi inkişaf ölçüsüdür. Bu ölçü mənimsənilmiş və insan fəaliyyətində realizə olunan mənəvi sərvətlərlə xarakterizə olunur. Mənəviyyət kimi mənəvi mədəniyyət də mənəvi şüuru, əxlaqi münasibətləri və mənəvi fəaliyyəti əhatə edir.

Sual 1. İctimai şüurun formaları və mənəvi mədəniyyət

Mənəvi həyat tərzini maddi yaşayış usulu, maddi –ictimai varlığın əsasında quruluşu müəyyən edir. Elə ona görədir ki, hər bir ictimai-iqtisadi formasiyanın xarakterinə uyğun spesifik mənəvi həyatı olur. Cəmiyyətin mənəvi həyatı anlayışını çox zaman “ictimai şüur” anlayışı ilə eyniləşdirirlər. Lakin, onlar bir-birinə yaxın anlayışlar olsalar da, onları eyniləşdirmək düzgün olmazdı. Mənəvi həyat ən ümumini ifadə edib, geniş əhatə dairəsinə malikdirsə, ictimai şüur onun tərkib hissəsidir, əhatə dairəsi cəhətdən nisbətən məhduddur. Cəmiyyətin mənəvi həyatının heç də bütün tərkib hissələri (mədəniyyət, dünyagörüşü, adət-ənənələr, təhsil, peşə fəaliyyəti və s.) ictimai şüur anlayışına aid edilə bilməz. İnsanlar maddi-iqtisadi fəaliyyət kimi müəyyən siyasi və əxlaqi ideyaları rəhbər tutaraq bilik, baxışlar və nəzəriyyələr əsasında hərəkət edirlər. Baxış və nəzəriyyələr isə cəmiyyət həyatında mühüm rol oynayan ictimai şüur sahəsinə aiddir.

İctimai şüurun inikas obyektini –ictimai varlıqdır, insanı əhatə edən gerçəklikdir. İctimai şüur yekcins deyildir. İctimai varlığın rəqarəng və çoxsahəli olmasına uyğun olaraq, onun inikası olan ictimai şüur da mürəkkəb struktura malikdir. İctimai şüurun struktur komponentləri sırasında ictimai şüur səviyyələrinin –elmi-nəzəri və adi-gündəlik şüuru, ictimai ideologiya və ictimai psixologiyayı, ictimai və fərdi şüurun düzgün dərk edilməsini və s. göstərmək olar.

İctimai şüur formalarının qarşılıqlı əlaqə və təsirinin müəyyənləşdirilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. İctimai varlıq ictimai şüurdan asılı olmayaraq mövcuddur. İctimai şüur ictimai varlıqdan doğur, onun nəticəsidir və onu əks etdirir. Odur ki, ictimai inkişafın mənbəyi “ayrı-ayrı şəxslərin başında”, “onların ideyalarında” deyil, cəmiyyətin maddi həyatında, ilk öncə isə iqtisadi münasibətlərdə siyasi, hüquqi, fəlsəfi, xəlaqi, dini və digər baxış və nəzəriyyələrdə öz əksini tapır.

İctimai şüurun inkişafında nisbi müstəqillik özünü əsasən aşağıdakı formalarda göstərir:

1. İctimai şüur öz inkişafında, əsasən ictimai varlıqdan geri qalır. İctimai şüurun bir sıra formalarında (din, əxlaq və s.) özünü daha çox göstərən geri qalma meyli ictimai şüurun öz mahiyyətindən irəli gəlir. Çünki, ictimai varlıq dəyişilməlidir ki, ona uyğun şəkildə, onun ardınca ictimai şüur, mövcud ideya, baxış və vərdişlər, bütövlükdə isə şüur səciyyəsi də dəyişsin.

2. İctimai şüur (xüsusilə onun bir sıra ünsürləri: siyasi, nəzəriyyələr və s.) öz inkişafında ictimai varlığı qabaqlaya da bilir. Bu isə o deməkdir ki, ictimai şüurun ictimai varlıqdan geri qalması da mütləq deyildir, müəyyən şəraitlə bağlıdır.

3. İctimai şüur öz inkişafında ciddi varisliyə malikdir. Hər bir ideologiya forması (siyasi, hüquqi, əxlaqi və s.) öz inkişafında əvvəlki ideoloji irsdən, mənəvi sərvətdən istifadə edir, onun əsas cəhətlərini yaşadır və inkişaf etdirir. Cəmiyyət həyatında qalib gəlmiş hər hansı sinif öz ideologiyasını və mədəniyyətini yaradarkən özündən əvvəlki mənəvi sərvətdən imtina etmir, əksinə, onlardan öz mənafeyinə uyğun şəkildə istifadə edir. Məhz varislik sahəsində mənəvi sərvətlər də nəslədən-nəslə verilir.

4. İctimai şüurun, ideologiyanın gerçəkliyinin fəal təsir göstərməsi də onun nisbi müstəqilliyinin ifadəsidir. Qabaqcıl ideyaları rəhbər tutan kütlələr qarşısında duran ən mühüm ictimai vəzifələri dərk edərək onları yerinə yetirməyə qadir olan başlıca qüvvədir. İnkişaf prosesi nəinki ictimai varlıqla ictimai şüur arasında, həm də ictimai şüurun müxtəlif (siyasi ideyalar, əxlaq, elm, incəsənət və s.) formaları arasında möhkəm qarşılıqlı əlaqə və təsirdə davam edir. Belə qarşılıqlı təsir bütövlükdə tarixi tərəqqinin ümumi qanunauyğunluqlarından birini təşkil edir. İctimai şüurun ictimai və fərdi şüurun qarşılıqlı münasibətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsində mühüm metodoloji və nəzəri-idraki əhəmiyyəti vardır. Bir cəhəti yadda saxlamaq lazımdır ki, ictimai və fərdi şüuru nə eyniləşdirmək, nə də onları bir-birindən tam təcrid etmək düzgün deyildir. İctimai və fərdi şüur bir-birilə dialektik qarşılıqlı əlaqədədir, onlar bir-birinin varlığı ilə mövcud olurlar. Fərdi şüur həm də ictimai şüurdur. İctimai şüur isə həm də fərdi şüurdur. Canlı konkret fərdlər, şəxsiyyət olmadan ictimai şüur da ola bilməz. İctimai mühitdən kənar da isə fərd yoxdur. Onun da şüuru ictimaidir. Lakin, bu heç də onların arasında bərabərlik işarəsi qoymaq demək deyildir, onların mühüm fərqləri vardır. Fərdi şüur – şəxsiyyətin mənəvi aləmidir, müəyyən konkret şəxsin fikirləri, baxışları və vərdişlərinin

məcmusudur. Fərdi şüur şəxsin mənlik şüurudur, özü, dünya, kollektiv, sinif və cəmiyyət haqqında baxışları sistemidir. Bu baxışları isə yalnız fərdin “özü”nə məxsusluğu ilə izah etmək olmaz. Burada fərdin yaşadığı obyektiv mühitin (takro və mikro mühitlərin vəhdətinin), onun sinif daxilində fəaliyyət göstərdiyi sosial qrupun, mənsub olduğu sinfin, millətin, ailənin, dost və tanışların və s. ciddi təsiri vardır. İctimai şüur cəmiyyətin ən ümumi, qanunauyğun şüurudur. İctimai şüur –ictimai qanunları dərk etmək yolu ilə yaranır və fəaliyyət göstərir. İctimai şüur, nəhayət etibarilə ictimai varlığın inkişaf səviyyəsinə uyğun olur, onun dəyişməsi əsasında dəyişir və inkişaf edir. İctimai şüuru, onu çoxlu adamı əhatə etməsi mənasında başa düşmək olmazdı. İctimai psixologiya-maddi iqtisadi münasibətlərin, insanların yaşadığı ictimai şəraitin, gündəlik əmək fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri təcrübənin, onların psixikasında olan hisslər, əhval-ruhiyyə, fikirlər, vərdislər, təsəvvür və xəyallar şəklində əks olunmasıdır. Həmin ictimai hiss, əhval ruhiyyə və xəyallar ictimai varlığın ilkin və bilavasitə inikası olsa da, onlar ümumiləşmiş sistemləşmiş halda deyildir. İctimai psixologiya sosial-sinfi və milli xarakter daşıyır. O, sosial qrup və siniflərin, xalq, millət və etnik qrupların həyat şəraiti və mənafeələrini əks etdirir. Ona görə də ictimai mənafeələri müxtəlif olan siniflərin, xalq və millətlərin psixologiyası da, bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir. İctimai ideologiya-ictimai varlığı ümumxalq və müəyyən sinfi mənafeə mövqeyində əks etdirən ideyalar, baxışlar və nəzəriyyələrin məcmusudur. O, hər hansı xalqın, millətin, sinfin siyasi, fəlsəfi, əxlaqi, dini və s. baxışları sistemidir, gerçəkliyin nəzəri dərk edilib ümumiləşdirilməsidir. Cəmiyyətdə xalqın və sinfin əsaslı mənafeələri məhz ideologiya vasitəsilə daha dəqiq və dolğun ifadə olunur ki, bu da onun həmişə sinfi xarakter daşdığını göstərir. Məhz dərin sinfi xarakter daşdığına görə bir sıra müəlliflər ictimai ideologiyaya “şüurun sinfi tərəfi”, “nəzəri sinfi özünüdərk etmə” və s. kimi təriflər də verirlər. Mütərəqqi, inqilabçı siniflərin ideologiyası da, mütərəqqi, elmi olur, öz dövrünü başa vurmuş siniflər isə həmişə köhnə, mürtəce ideyaları təbliğ edir, öz istismarçı təbiətlərinə haqq qazandıрмаğa çalışırlar. Ona görə də onların ideologiyası qeyri –elmi və qeyri- mütərəqqidir.

Adi –kütləvi (və ya gündəlik) şüur insanların gündəlik həyat proseslərində, əmək-istehsalat, ictimai –siyasi və mənəvi fəaliyyətlərində gerçəkliyə münasibətləri, öz

vəziyyətləri və tələbləri haqqında əldə etdikləri empirik biliklər, təsəvvür, yaradıcılıq və idraki qabiliyyətləri, vərdiş, əxlaq normaları, adət-ənənələri və s. əhatə edir. Adi şüur gerçəkliyin nəzəri anlaşması səviyyəsinə qalxa bilmir. O, gerçəkliyin ən çox xarici, təzahür cəhətlərini dərk edir, gerçəkliyin qanunauyğunluqlarına, hadisələrin daxili mahiyyətinə nüfuz edə bilmir. Elmi-nəzəri şüur təbii və sosial gerçəkliyin elmi dolğun inikasıdır, nəzəri cəhətdən sistemli və ümumiləşdirilmiş inikasıdır, daxili mahiyyətli, qanun və qanunauyğunluqlarda ifadə olunan inikasıdır. Əlbəttə, bu iki şüur səviyyəsi arasında sədd nisbidir, onlar bir-birinə qarşılıqlı təsir edir. Hətta müəyyən dərəcədə bir-birinə qarşılıqlı təsir edir, bir-birini zənginləşdirirlər. Adi –gündəlik şüur bütün dövrlərdə ictimai şüur formalarının inkişaf və qida mənbəyi olmuşdur. Elmin, incəsənətin ən görkəmli yaradıcıları həmişə şifahi xalq yaradıcılığına, xalq təfəkkürünə istinad etmişlər. İctimai şüurun rəngarəng və müxtəlif formaları, istiqamətləri, aspektləri vardır: siyasi ideyalar, hüquq, əxlaq, elm, din və s. Həmin formalar arasında möhkəm qarşılıqlı təsir əlaqələri mövcuddur. İctimai şüurun müxtəlif formalarının yaranmasının və onlar arasında qarşılıqlı təsirin mövcudluğunun əsasında, bu formaların hamısının inikası obyektinin ümumiliyi durur: insanı əhatə edən obyektiv gerçəklik, ictimai varlıq özünün rəngarəngliyi, çoxsahəliliyi ilə səciyyələnir. Bu müxtəlif sahələr, aspektlər təcrid olunmuş halda mövcud deyildir, onlar çox müxtəlif forma və vasitələrlə qarşılıqlı əlaqədə bir-birinə təsir edir, bir-birinin mövcudluğunu şərtləndirir.

Siniflərin dövlətə, istehsala, hakimiyyətə, ictimai təşkilat və təsisatlara olan münasibətləri müəyyən siyasi ideya, baxış təsəvvür və hadisələr doğurur. Həmin ideya və baxışların məcmusu siyasi şüuru əmələ gətirir. Deməli, siyasi şüur xalqın və siniflərin dövlət hakimiyyətinə münasibətləri əsasında yaranan sosial- iqtisadi və ictimai-siyasi mövqe və mənafeləri əks etdirən ideya və təsəvvürlərin, hiss və əhval-ruhiyyələrin məcmusudur. Həmin sosial-iqtisadi və sinfi mənafeələr əsasında xüsusi siyasi mənafeələr formalaşır. Siyasi mənafe obyektivdir və ona görə də cəmiyyətin bütün üzvlərinə (sinif, təbəqə, kollektiv, fərd və s.) toxunur, onları əhatə edir. Siyasi mənafe-cəmiyyətdəki bütün ümumilli, sosial, iqtisadi, sinfi, mənəvi məqsədləri mərkəzləşdirib sintez halında ifadə edir. Odur ki, siyasi mənafe cəmiyyətdəki bütün ziddiyyətlərin və toqquşmaların əsasında durur. Həmin mübarizədə ideoloji mübahişələr şəklində elm,

incəsənət, din, fəlsəfə və s. kimi şüur formaları da cəlb olunur, onlar siyasətin təsirinə məruz qalır, hətta cəmiyyətin sosial- iqtisadi və mənəvi həyatı siyasi mənfədən asılı vəziyyətə düşür. Lakin, bunlar heç də bəşəri incəsənətin, mütərrəqi elmin nisbi müstəqilliyini, hətta siyasətə əks təsirini inkar etmir.

Hüquq şüuru qanun və normaların cəmiyyətdəki münasibətlərin tənzimlənməsindəki rolunu özündə əks etdirir. Həmin qanun və normalar ayrı-ayrı fərdlərin, təbəqələrin, siniflərin, əmək kollektivlərinin, ictimai hərəkət və partiyaların, vəzifəli şəxslərin, təşkilat, idarə, müəssisələrin və s. sosial-iqtisadi fəaliyyətini rəsmi-hüquqi cəhətdən tənzim edir.

Əxlaqi şüur cəmiyyətin mənəvi strukturunu təşkil edən ən mühüm komponentlərdən biridir. İnsan cəmiyyəti yaranan dövrdən hələ şifahi (yazılmamış) formada insanlar arasında müəyyən tənzimedicilərin norma və qaydalar da meydana çıxmışdır ki, onların məcmusu məhz əxlaqi münasibətlərdir. Əxlaq-ictimai həyatın bütün sahələrində - əmək istehsal prosesində, sosial-siyasi fəaliyyətdə, ailə-məişətdə, siyasətdə, elmdə, şəxsi, sinfi, milli, beynəlxalq münasibətlərdə və s. insanların davranışını və rəftarını tənzim edir, insanlararası qarşılıqlı münasibətlərin ən ümumi əsaslarını müəyyən edir. Ən ümumi əxlaqi prinsiplər (humanizm, vətənpərvərlik, millilik, beynəlmilçilik, ədalət, yaxşılıq, xeyirxahlıq, aşkarlıq və s.) bəşəri mənəviyyətin əsaslarını təşkil edir. Əxlaq normaları gündəlik birgəyaşayışda əldə edilmiş inam və əqidə əsasında formalaşmış ictimai rəy üzrə tənzim olunur. Mənəviyyət sistemində şəxsiyyətin nüfuzu (avtoriteti) heç də müəyyən siyasi imtiyaz, rəsmi vəzifə ilə deyil, mənəvi-əxlaqi nümunə əsasında, davranış və rəftar mədəniyyəti sayəsində əldə edilir.

Əxlaqın mənşəyi, mahiyyəti, kateqoriya, prinsip və qanunauyğunluqlarından xüsusi fəlsəfə elm-ətika bəhs edir. Başqa sözlə, etika əxlaq haqqında elmi nəzəriyyədir.

Hazırda respublikamızda, xüsusilə əmək kollektivləri, ictimai qruplar, siyasi partiya və təşkilatlar, ailə məişət münasibətləri, mədəni münasibətlər, tibb və s. sahələrdə insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlər bir çox hallarda rəsmi, hüquqi normalarla deyil (onların rolu tam inkar edilməmək şərti ilə), əsasən əxlaq normaları ilə, davranış qaydaları ilə tənzim olunur. İctimai rəy, yəni daha təsirli vasitəyə

çevrilir. Ona görə də, hazırda şəxsi mənəvi nümunə, nüfuz, şəxsi fəallıq, təşəbbüskarlıq, paklıq, ləyaqət hissi, işgüzarlıq və s. kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlər cəmiyyətdə mühüm tərbiyəvi və tənziomedici vasitə kimi çıxış edir, sözlə işin uyğun gəlməməsi və mənəvi laqeydlik kimi əsas, “əxlaqı bəlaya” çevrilmiş halların aradan qaldırılmasına fəal müsbət təsir göstərir. Cəmiyyətin mənəvi münasibətləri sistemində inzibati amirlik şəraitində formalaşmış və müəyyən cəhətləri hələ indi də qalmaqda olan, yuxarılar qarşısında mütilik və yataqlıq, aşağılara isə laqeyd, kobud, bürokratik münasibət bəslənməsi kimi hallar insanlarda mənəvi passivlik, sosial-siyasi məqsədlərə inamsızlıq, bədbinlik əhval –ruhiyyəsi və s.yaradır, mənəvi həyat ziddiyyətlərinə isə “çıxılmaz” xarakter verir. Məhz bu cür mənfi halların aradan qaldırılması, cəmiyyətdə müsbət meyllərin, yaxşı əhval ruhiyyənin, vətənpərvərlik, vicdan, ləyaqət, sədaqət, milli dəyərlərimizə, böyüklərə hörmət kimi ali dəyərlərin, hisslərin formalaşdırılması üçün ictimai şüurun bütün formalarının təsir qüvvəsindən düzgün istiqamətdə yararlanmaq, cəmiyyəti tərbiyə etmək, maarifləndirmək, mənəvi mədəniyyəti inkişaf etdirmək vacibdir.

Sual 2. Əxlaq mədəniyyəti

Əxlaq ictimai şüurun ən qədim formalarından biridir. O, insanların həm cəmiyyətə, həm dövlətə, həm də bir-birinə olan münasibətlərini nizamlayır. Cəmiyyətin tələbatından yaranan əxlaq onun üzvlərinin davranışlarını tənzim edən qaydalardan irəli gəlir.

Məlumdur ki, bəşəriyyətin inkişafının ilk mərhələlərində insanlar arasında müəyyən adətlər, davranış qaydaları, ünsiyyət formaları mövcud olmuşdur. İnsanlar öz davranışlarında yaxşının və pisin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Cəmiyyət siniflərə bölündükdən sonra isə əxlaq qaydaları da sinfi mahiyyət kəsb etməyə başlayır. Hər sinfin özünəməxsus əxlaq qaydaları yaranır və onlar bu qaydaları öz mənafələrini ifadə edən davranış normalarına çevirirlər.

Əxlaq haqqında təlim etika adlanır. Bu, “Ethos” yunan sözündən olub, bizim dilimizdə adət mənasını ifadə edir. Etika əxlaqı, insanların mənəvi dünyasını, onun mahiyyətini tədqiq edir. Etik davranışlar cəmiyyətin təlabatından, insanların öz davranışlarında müəyyən qaydalara əməl etməsindən irəli gəlir.

İnsan şüurunun inkişaf mərhələlərində əxlaq təlimi həmişə fəlsəfənin bir hissəsi kimi təqdim olunmuşdur. Nəticədə müxtəlif fəlsəfi baxışlar müxtəlif əxlaq nəzəriyyələrini meydana çıxarmışlar. Buna misal olaraq, Aristotelin, fransız materialistlərinin, Kantın və digər filosofların əxlaq nəzəriyyələrini göstərmək olar. Onların çoxunun əxlaq nəzəriyyəsi onların fəlsəfələrinin əsas hissəsi, dünyagörüşünün əsas cəhəti olmuşdur. Bununla birlikdə əxlaqi ideyalar, əxlaq təlimləri də ictimai şüur formalarıdır.

Cəmiyyətin iqtisadi həyatı dəyişdikcə əxlaq da bir şüur forması olmaqla dəyişir və yeni məna daşıyır. Fəlsəfi nəzəriyyələr tarixinin inkişafı göstərir ki, əxlaq haqqında nəzəriyyələr də etika-fəlsəfə ilə birlikdə inkişaf etmişdir. B.e.ə. 551-479-cu illərdə yaşamış qədim Çin filosofu Konfutsi də özünün fəlsəfi görüşlərində etik nəzəriyyəni əsaslandırmağa çalışmışdır. Onun etik nəzəriyyəsinin əsas məfhumunu “Jen” (humanizm) təşkil edirdi. Filosofun fikrincə, humanizm mənəvi prinsip olmaqla cəmiyyət və ailə üzvləri arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır. O, yazırdı ki, vəzifə kürsüsündə elə şəxsiər oturmalıdır ki, onlar öz hərəkətləri ilə rəhbərliyində olanlara nümunə olmalıdırlar. Konfutsi öz nəzəriyyələrində göstərirdi ki, insanlar dünyaya eyni cür gəlirlər, lakin müəyyən dövrlərdə aldıkları tərbiyəyə görə bir-birindən ayrılırlar. İnsanları əhatə edən mühit onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasma əsaslı təsir göstərir. Lakin, Konfutsinin etik nəzəriyyəsi bir çox məsələlərdə ziddiyyətli olduğu üçün onun bütövlükdə qəbul edilməsi məqbul deyildir. Konfutsinin davamçıları olan Çin filosofları Syun-Tszının (b.e.ə. 298-238), onun tələbəsi Xan Feyin (b.e.ə. 280-230), antik yunan filosoflarından Aristotelin, Platonun da əxlaqa dair müəyyən fikirləri olmuşdur və onlar bu fikirləri öz əsərlərində əks etdirmişlər.

Lakin, sinifli cəmiyyətdə yaranan belə əxlaq təlimləri ictimai xarakter daşıyaraq, mövcud quruluşa xidmət edirdi. Ona görə də, hakim sinif mövcud iqtisadi quruluşu

möhkəmlətmək üçün onun mənafeyini müdafiə edən əxlaq təliminə haqq qazandırır və onu mühafizə edərək möhkəmləndirməyə çalışırdı. Etika haqqında nəzəriyyələr tarixin bütün mərhələlərində filosofların ictimai-siyasi görüşləri ilə bağlı yaranmışdır. Odur ki, bu nəzəriyyələr hakim siniflərin istək və arzularını əks etdirmiş, ictimai şüurun müxtəlif formalarına təsir göstərmiş və cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin dəyişməsinə imkan yaratmışdır.

Əxlaq-cəmiyyətdə davranış qaydalarını nizamlayan mövcud normalar toplusudur. Davranış normaları insanların cəmiyyətdə, ictimai quruluşa, əməyə və bir-birinə olan münasibətlərində özünü göstərir. İnsanlar hərəkətləri təhlil edərək bəzilərinə müsbət, bəzilərinə isə mənfi qiymət verirlər! Yəni, hər kəs etdiyi hərəkətə görə qiymətləndirilir. Səbəbsiz nəticə olmur.

Mədəniyyətin mühüm tərkib hissələrindən biri mənəvi mədəniyyətdir. Mənəvi mədəniyyət cəmiyyət üzvlərinin əxlaqi tələblərini-əxlaq normalarını, prinsiplərini, ideallarını və s. mənimsəmə səviyyəsini, şəxsiyyətin onlara yiyələnmə və öz rəftarında və hərəkətlərində əməli surətdə həyata keçirmə dərəcəsini səciyyələndirir. Bütün bunlar isə insanın başqalarına, bütövlükdə cəmiyyətə münasibətində, onun məqsədlərində, həyat planlarında, maddi-mənəvi sərvətlərə münasibətində özünü göstərir.

Mənəvi mədəniyyət praktik mənəviyyəti şərtləndirir. Mənəvi mədəniyyət cəmiyyətin, hər hansı sosial qrupun qazandığı mənəvi inkişaf ölçüsüdür. Bu ölçü mənimsənilmiş və insan fəaliyyətində realizə olunan mənəvi sərvətlərlə xarakterizə olunur. Mənəviyyət kimi mənəvi mədəniyyət də mənəvi şüuru, əxlaqi münasibətləri və mənəvi fəaliyyəti əhatə edir.

Mənəvi mədəniyyət bütün mənəvi təsəvvürlər və normalar sistemini deyil, cəmiyyətin insanlar tərəfindən mənimsədiyi mənəvi təcrübənin bir hissəsini, əxlaqi-etik biliklərin yalnız praktik olaraq həyata keçirilən həcmi əhatə edir.

Mənəvi mədəniyyətin bütöv bir sistem kimi struktur elementləri bunlardır:

1) Etik təfəkkür mədəniyyəti (etik bilikdən istifadə etmək bu və ya digər həyat tərzini xüsusiyyətlərinə mənəvi normaları tətbiq etmək bacarığı və s.).

2) Hiss mədəniyyəti.

3) Davranış mədəniyyəti-dərk edilmiş mənəviyyat prinsip və normalarına uyğun olaraq davranmaq, hərəkət etmək bacarığı.

4) Davranış formasını və manerasını reqlamentləndirən etiket. Mənəvi mədəniyyət subyektı, ictimai praktikanın (xalqın, sinfin, sosial qrupun, kollektivin, şəxsiyyətin) mənəvi sərvətlər sisteminin tarixi konkret fəaliyyətini əks etdirir.

Cəmiyyətin mənəvi mədəniyyəti məzmun baxımından təsbit olunmuş mənəvi sərvətlər və oriyentasiyalar sistemini şəxsiyyətin mənəvi mədəniyyətinə nisbətən daha dolğun və geniş əhatə edir.

Şəxsiyyətin mənəvi mədəniyyətində bu sistemin komponentləri özünü təkrarolunmaz fərdi spesifikasiya ilə göstərir. Şəxsiyyət cəmiyyətin mənəvi mədəniyyətinin nailiyyətlərini öz şüurunda və davranışında bu və ya digər dərəcədə və fərdi yeniliklərilə cəmləyir. Bu isə ona tez-tez təkrarlanan hallarda mənəvi cəhətdən düzgün hərəkət etmək imkanı yaradır, onun mənəvi şüurunun yaradıcı elementlərini fəallaşdırır, qeyri-standart vəziyyətlərdə düzgün

mənəvi qərar verməsinə imkan yaradır.

Mənəvi mədəniyyətin bu iki səviyyəsi qarşılıqlı şəkildə əlaqədardır. Cəmiyyətin mənəvi inkişaf səviyyəsi bir çox hallarda şəxsiyyətin mənəvi mədəniyyətinin kamilliyi ilə müəyyən edilir. Digər lərəfdən cəmiyyətin mənəvi mədəniyyəti nə qədər zəngin olursa, fərdin mənəvi mədəniyyətinin kamilləşməsi üçün bir o qədər çox imkan yaranır.

Əxlaq ümumbəşəri mədəniyyətin bir hissəsidir, eyni zamanda o, müasir sivilizasiyaya qarşı da etinasız deyildir. Şəxsiyyətin əxlaq mədəniyyəti müasir sivilizasiya problemini insanların fəaliyyətlərində aktuallaşdırır.

Əxlaq normaları, həmçinin əxlaqi əqidələr, əxlaqi hisslər və qiymətlər spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər əxlaqı bütün nizamlama formalarından, xüsusilə hüquqdan fərqləndirir.

Hüquqi nizamlama kimi əxlaqi nizamlama da davranışa verilən sosial tələblərin fərd tərəfindən şüurlu surətdə mənimsənilməsinə nəzərdə tutur. Əxlaqi nizamlama şəxsiyyətin şüurlu iradəsinə, onun ictimai borca şüurlu əməl etməsinə əsaslanır. Əxlaqi tələb hər bir fərd tərəfindən irəli sürülür və onun vicdanının səviyyəsi ilə müəyyənləşir.

Əxlaqi münasibət isə obyekt münasibətidir ki, burada şəxsiyyət ictimai əxlaq normalarını gözləyir və eyni zamanda həmin normalara yeniliklər əlavə edir.

Əxlaqi borc-doğma vətənimizin tərəqqisi uğrunda mübarizə zərurətindən yaranan və yüksək şüurluluq, dərin daxili təlabat qüvvəsi ilə yerinə yetirilən əsas ictimai vəzifələrin məcmusudur. Onun məzmununa həm cəmiyyətin öz üzvləri qarşısında irəli sürdüyü vəzifələr, həm də adamların cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyət hissi daxildir. Hər bir cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində onun qarşısında müxtəlif vəzifələr durur. Buna uyğun olaraq cəmiyyətin öz üzvlərinə olan tələbinin, eyni zamanda cəmiyyət üzvlərinin borcunun xarakteri dəyişir. Elə ona görə də ictimai inkişaf qanunlarını öyrənmədən, cəmiyyətin qarşılaşdığı vəzifələrin həllində iştirak etmədən şəxsiyyət öz əxlaqi borcunu dərk edə bilməz.

Əxlaqi borcun yerinə yetirilməsi şəxsiyyətin meylləri əqidəsi, iradəsi və xarakter xüsusiyyətlərindən, inam və vərdişlərindən də asılıdır. Şəxsiyyətin əxlaqi borca münasibətini aydınlaşdırarkən aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- 1) Şəxsiyyət öz arzu və istəklərini təmin etməyə daha meyillidir, yoxsa ümumi mənafeyin tələbləri ilə razılaşmağa;
- 2) O, təmiz əqidəli, bütöv xarakterli şəxsiyyətdirmi?
- 3) Yerinə yetirəcəyi borcun düzlüyünə, gərəkliliyinə inanırmı?
- 4) Güzəştə getməyi, çətinliyə dözməyi bacarırmı?
- 5) Borca əməl etmək onun daxili istəyindən irəli gəlir, yoxsa vərdişiirmi?

Təlim-tərbiyə müəssisələri, kollektivlər tərbiyənin bütün metod və vasitələrindən istifadə edərək cəmiyyət üçün öz əxlaqi borcunu hərtərəfli dərk edən gənclər yetişdirməlidirlər.

Sual 3. Estetik mədəniyyət

Estetik mədəniyyət cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Estetik mədəniyyətin spesifikasi və funksiyası ondan ibarətdir ki, o subyektin dünyaya münasibətinin azad özünüifadə etmə formasıdır. Bəs estetika nədir?

Estetika yunan sözüdür. “Aisthetiko” hiss edən, həssas mənasındadır. O, gözəllik qanunlarını, incəsənətin gerçəkliyə münasibətini, onun növ və janrlarını, bədii şüurun qanunauyğun inkişafının özünəməxsus xüsusiyyətlərini bədii yaradıcılıq metodunu öyrənən fəlsəfi elmdir. Təxminən 8-10 il əvvəl respublikamızın demək olar ki, bütün ali məktəblərində bir fənn kimi tədris olunan estetika son illər tədris planından çıxarılmışdır.

Estetika termini elmə hələ XVIII əsrdə alman filosofu Aleksandr Qotlib Baumqarten (1714-1762) tərəfindən gətirilmişdir. O bu anlayışı gözəllik nəzəriyyəsi, “Hissi idrak elmi” adlandırmışdır. Onun estetik hadisəni idrak nəzəriyyəsi yönündən işləməsinin alman klassik fəlsəfəsinin sonrakı inkişafı üçün böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, estetik fikrin tarixi daha qədimdir. Belə ki, 2500 il bundan əvvəl quldarlıq dövründə Misir, Babilistan, Hindistan və Çində yaranmış, Qədim Yunanıstan və Qədim Romada inkişaf etmişdir. Antik filosofların əsərlərində incəsənətin cəmiyyətdə rolu və onun insanın əxlaqına təsiri məsələlərindən bəhs olunmuşdur. Orta əsrlərin “İlahi gözəllik” haqqında mistik təlimlərində hər cür gözəlliyin mənbəyi və ali gözəlliyin təcəssümü allah hesab olunurdu. Maarifçi estetikanın nümayəndələri E.Byerk, Hoqart, D.Didro, J.J.Russo, İ.İ.Vinqelman, İ.Herder, xüsusilə, onun davamçıları F.Şiller və Göte incəsənətlə gerçəkliyin əlaqəsi ideyasını inkişaf etdirdilər. Marksizm-leninizm klassikləri içə incəsənəti ictimai şüur formalarından biri və gerçəkliyin estetik dərk olunmasının spesifik forması kimi öyrənirlər. Gerçəkliyin estetik dərkinin isə üç tərəfi vardır:

- 1) Obyektiv gerçəklikdə estetiklik;
- 2) Subyektiv estetiklik;
- 3) İncəsənət-subyektiv və obyektiv estetikliyin vəhdəti.

Estetika bu tərəflərin mahiyyətini, qanunauyğunluqlarını və onların konkret təzahürlərini tədqiq edir. Cəmiyyətin estetik mədəniyyətinə həm estetik şüurun (estetik

biliklərin, estetik hisslərin, estetik zövqlərin, estetik idealların) məzmunu və inkişaf səviyyəsi, həm də insanların estetik yaradıcılığının xarakteri, istiqaməti və yayılma dərəcəsi daxildir. Eyni zamanda, estetik mədəniyyətdə estetik sərvətlərin insan tərəfindən mənimsənilmə formalarının rəngarəngliyi, bu sərvətlərdən insanın inkişafı, onun mənəviyyatının zənginləşməsinə görə humanist məqsədlərlə istifadə edilməsi də öz əksini tapır.

Göründüyü kimi, estetik mədəniyyətin xüsusiyyəti onun əsasını təşkil edən estetik fəaliyyətin spesifikasiyası ilə müəyyən olunur. Estetik fəaliyyət mənəvi xarakterə malikdir. Onun predmeti gerçəkliyin bilavasitə dərk və ya təsəvvür edilə bilən hər hansı bir obyektə ola bilər. Məsələn, estetik informasiya daxil edilmiş bədii sərvətlər, etibarətəyin məhsullarının estetik dəyəri ilə müşayiət olunan məqsədyönlü fəaliyyət məhsulları, insan əməyi ilə təbiiliyindən çıxmış və estetik mədəniyyət sisteminə daxil edilmiş təbiət nümunələri və s. Estetik baxımdan neytral olan, dəyəri fəaliyyət prosesində aktuallaşdırılan, yaxud təsbit edilən halların da estetik fəaliyyət predmeti olması mümkündür.

Estetik fəaliyyətin xüsusi maraq dairəsi həmişə insan aləmi olmuşdur. Müasir dövrdə də belədir. Ona ictimai-tarixi proses, insanların ictimai həyatı, sosial davranışı, daxili və mənəvi aləmi daxildir. İncəsənət sahəsində aparılan müşahidə və təcrübələr göstərir ki, elə bir təbiət və yaxud sosial gerçəklik halı yoxdur ki, o öz mahiyyətinə görə estetik fəaliyyət predmeti olmasın. Görkəmli rəssam Səttar Bəhlulzadənin yaradıcılığına, onun rənglər aləminə diqqət yetirsək, görərik ki, təbiətin hər bir hadisəsi, hər bir nümunəsi onun rəsmlərinin əşyası olmuşdur. Onun əsərlərində kiçik və ya böyük təbiət nümunəsi yoxdur. Rəssam təbiət nümunələrinin hər birinə eyni həssaslıqla, eyni sevgilə yanaşır. S.Bəhlulzadənin rəsmlərində hər çiçəyin, hər yarpağın min çaları var. Lakin bu əsərlərdə təbiətdən götürülən hər hansı bir nümunə öz təbii mövcudluğundan da məhrum edilmir. Rəssam götürdüyü hər bir nümunəni öz şəxsi məntiqi və potensial yaradıcılıq imkanlarına uyğun şəkildə obrazlı verir, ideala qədər ucaldır, mümkün qədər arzulanan təsəvvür səviyyəsinə qaldırır. Estetik baxımdan dəyişdirilmiş əşya bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə daxil edilir, orada o, öz oricinallığını qorumaqla, estetik qiymət

alır. Gördüyümüz kimi, burada estetik əşya insanın obyektiv aləmi ilə subyektiv aləmi arasında vasitəçi olur.

Estetik predmet özünə subyektin müəyyən münasibəti-ni, baxışını və iştirakını nəzərdə tutur. Bunlar obyektiv keyfiyyətlərlə yanaşı, onun dəyərini müəyyənləşdirir. Estetik mədəniyyətin və fəaliyyətin subyektivi ictimai varlıqdır. O, həyata qədəm qoyarkən yalnız hazır sosial münasibətlərlə deyil, eyni zamanda bir çox maddi və mənəvi dəyərlərlə, əvvəlki dövrlərdə yaradılmış estetik sərvətlərlə qarşılaşır. Bunlar insanın varlığının obyektiv şərtləri olur və onun estetik fəaliyyəti üçün əsas verir.

Estetik fəaliyyətin obyektə uyğun şəkildə faydalı xarakteri əşyanın estetik dəyərini təsdiqində realizə olunur. Əşyanın estetik dəyəri subyektin üzə çıxardığı və qiymətləndirdiyi obyektiv daxili və xarici əlaqələrin zənginliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Estetik mədəniyyət özünəməxsus daxili qanunlar əsasında inkişaf edir. Estetik mədəniyyətin əsas funksional struktur elementləri aşağıdakılardır:

- 1.İctimai idealın nizamlayıcısı kimi özünü göstərən estetik münasibət.
- 2.Bədii sərvətlərin ümumi toplusu.
- 3.Cəmiyyət üzvlərinin xüsusi bir hissəsi (professional səviyyədə bədii sərvətləri istehsal edən, həmçinin cəmiyyətdə onların fəaliyyətini təmin edən ziyalılar).
- 4.Bədii sərvətlərin toplanmasını və ötürülməsini, onların estetik münasibətlər sistemində daxil edilməsini təşkil edən tirajlama və kommunikasiya vasitələri.
- 5.Dövlətin, ümumiyyətlə cəmiyyətin diqqət mərkəzində olan estetik mədəniyyəti və estetik tərbiyəni bölüşdürən və yenidən istehsal edən mexanizmlər və təsisatlar.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir mədəniyyət nümunəsi heç də dərhal estetik mədəniyyət sistemində daxil ola bilmir. Bu, onun insanların tələbatının ideya-bədii dəyərinə və estetik idrak səviyyəsinə uyğunluğundan asılıdır. Bir anlığa təsəvvür edin ki, ucqar dağ kəndlərindən birində məşhur bir opera tamaşası göstərilir. Aktyorlar nə qədər böyük sənətkarlıqla çıxış etsələr də, kənd camaatı tərəfdən heç bir reaksiya nəzərə çarpmır. Deməli, nümayiş etdirilən əsərlə, ona tamaşa edən insanların arasında böyük bir uçurum vardır. Bu insanlar qarşılaşdıqları dünyaya daxil ola bilmirlər. Çünki, tamaşada əks etdirilən hadisələrin ifadə xüsusiyyətləri haqqında onların ən sadə təsəvvürləri belə yoxdur. Ona görə də, “incəsənətdən zövq almaq üçün bədii cəhətdən

savadlı olmaq lazımdır". (K.Marks). Bu iş insanların ümumi mədəni səviyyəsindən, cəmiyyətin maddi vəziyyətindən, gərəkli vaxt ilə asudə vaxt arasındakı nisbətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Estetik mədəniyyətin müstəqil funksional elementlərindən biri də bədii özfəaliyyətdir. O, xalq yaradıcılığı növüdür. Buraya teatr, musiqi, xoreoqrafiya, təsviri və tətbiqi sənət sahəsində geniş xalq kütlələrinin yaradıcılıq fəaliyyəti daxildir. Bədii özfəaliyyət kollektivlərinin professional səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində həvəskar ifaçıların xalq teatrları, opera və balet studiyaları, xor kapellası və simfonik orkestrləri yaranır. Daha istedadlı özfəaliyyət iştirakçıları xüsusi təhsil almaqla professional kollektivlərdə peşəkar sənətkar zirvəsinə qalxırlar. Azərbaycanda bədii özfəaliyyətin inkişafında Ü.Hacıbəyovun, H.Sarabskinin, Bülbülün, A.İsgəndərovun və b. böyük xidmətləri olmuşdur.

Bədii mədəniyyət cəmiyyətin estetik mədəniyyətinin ancaq bir hissəsidir. Estetik fəaliyyət estetik mədəniyyət sisteminə ictimai praktikanın müxtəlif sahələrini cəlb edir. Eyni zamanda elmi-texniki tərəqqinin estetik fəaliyyətlə qarşılıqlı təsir prosesini yaradır. Son zamanlar estetik fəaliyyətin maddi istehsal sistemində yeni növü dizayn meydana çıxmışdır.

Dizayn müasir dövr estetik mədəniyyətinin mühüm elementidir. Onun məqsədi nəticə baxımından maddi sərvətlər istehsalıdır. Lakin bu sərvətlər xüsusi özfəaliyyət əsasında estetik dəyər alır. Dizayn eyni zamanda incəsənətlə istehsal arasında vasitəçidir.

Estetik mədəniyyətin mühüm bir elementi də estetik tərbiyədir Cəmiyyətin estetik mədəniyyəti böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Cəmiyyətin hər bir üzvünün, xüsusilə də gənclərin estetik mədəniyyətinin formalaşması mütəşəkkil və məqsədyönlü prosesdir. Buraya aşağıdakı vəzifələr daxildir:

- 1.Milli, ümumbəşəri ideyalar əsasında estetik zövqün formalaşdırılması.
- 2.İctimai praktikanın hər bir sahəsində, yüksək estetik fəaliyyət və tələbatın formalaşdırılması.
- 3.Bədii yaradıcılıq üçün vərdislərin və qabiliyyətlərin təkmilləşdirilməsi və inkişafı.

Estetik tərbiyə sistemi təhsilsiz tam inkişaf edə bilməz. Çünki, onun əhəmiyyəti və məqsədi estetik sərvətləri dünya-görüşü səviyyəsinə qaldıraraq onu şəxsiyyətin həyata ümumi baxış sistemi ilə birləşdirməkdir. Estetik təhsil alınan estetik informasiyalara şəxsiyyətin tənqidi münasibət bəsləməsinə imkan yaradır, hadisələrə, incəsənətə, həyata onun estetik qiymətinin yüksək ideya səviyyəsini şərtləndirir.

Beləliklə, gənclərimizdə gözəllik hissinin, estetik zövq və vərdişlərin formalaşması istiqamətində istifadə olunan bütün vasitələr mütləq onlarda vətəndaşlıq hissi, milli düşüncə tərzini tərbiyə edilməsi ilə əlaqələndirilməlidir. Belə ki, gözəllik anlayışı vətəndaşlıq probleminin bir hissəsi kimi dərk olunmaq, yüksək zövqə malik gənclər yetişdirmək məqsədi ilə məhdudlaşmayıb, ləyaqətli gənclər tərbiyə etmək üçün vasitə olmalıdır. Sağlam və inkişaf etmiş zövqü olan yüksək mənəviyyətli vətəndaşlar yetişdirilməsi estetik tərbiyənin ana xəttini təşkil etməlidir.

Mənəvi mədəniyyətin unikal sərvətinin hamının malı olması üçün onu qoruyub saxlamaq vacibdir. Bununla arxivlər, muzeylər, kitabxanalar kimi mədəniyyət obyektləri məşğul olur. Mədəniyyətin inkişafı ilə bu müəssisələrin əməkdaşlarının yaradıcılıq işi, elmi iş elementləri: tarixi mədəniyyət abidələrinin tədqiq olunması, müəllifliyin müəyyən edilməsi, bərpaçılıq və s. getdikcə daha da çoxalır. Hazırda mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanılmasında texniki vasitələrdən istifadə olunur (çap, üzün çıxarılması). Mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması yalnız onun fiziki cəhətdən korlanmasının unudulmasının qarşısını almaq məqsədi daşımır. Hər bir xalq, hər bir nəsil öz mədəniyyətini boş bir səhrada, heç nədən yaratmır. Hər bir mədəniyyət özündən əvvəlki mədəniyyətin əsasında yaradılır. Mədəni sərvətlər ilk növbədə xalq maarifinin ictimai sistemi vasitəsilə bölüşdürülür və yayılır. Ölkənin, cəmiyyətin mənəvi həyatının səviyyəsi tədris müəssisələrinin sayından, tədrisin keyfiyyətindən, müəllimlərin ixtisasından, geniş xalq kütlələrinin bütün təhsil növlərinə yiyələnmək imkanlarından asılıdır.

Maddi nemətlər kimi, mənəvi istehsal məhsulları, mədəni sərvətlər də insanların istifadəsi üçündür. Lakin mənəvi nemətlər istehlakı maddi nemətlər istehlakından xeyli fərqlənir. Belə ki, maddi nemətlər istehlakı prosesində məhsul aradan çıxır (Qida

yeyilir, paltar köhnəlir). Ancaq mənəvi sərvətlərdən daha çox adam faydalanır. Çünki o, öz təbiətinə görə fərdi yiyələnmə obyektidir deyil.

Mənəvi sərvətlər istehlakı şəxsiyyətin, sosial qrupun mənəvi tələbatının xarakteri ilə şərtlənir. Bu tələbat isə istehsalın inkişaf səviyyəsindən, ictimai-siyasi quruluşdan, şəxsiyyətin mənsub olduğu sinfin ideologiyasından, mühitdən (sosial-mədəni), həmçinin adamın özünün fərdi üsusiyyətindən, onun zövqündən və vərdişlərindən asılıdır. Mənəvi tələbat adamları mövcud mənəvi sərvətləri mənimsəməyə və yenilərini yaratmağa sövq edir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi sərvətlərin istehsalı, qorunması, yayılması və istehlakı üçün cəmiyyətdə sosial təsisatlar müxtəlif mədəniyyət müəssisələri və təşkilatları yaradılır ki, onları funksional əlamətinə görə ayırmaq mümkündür. Bir sıra təsisatlar, yəni nəşriyyat, kinostudiya, yaradıcılıq birlikləri, dərnəklər və s. mənəvi istehsal üçün yaradılır. Digər təsisatlardan, yəni kinoteatr, lektoriyalar, konsert birlikləri mədəniyyəti yaymaq üçün istifadə edilir.

Mənəvi mədəniyyət, həmçinin insanın evristik məqsədlərinin yerinə yetməsinə: onun yeniliyi dərk etməyin daha məhsuldar formalarının axtarılmasına, yaşadığı həyatın yeni yonlarının və metodlarının tapılmasına, insanın təbiətin kortəbii qüvvələri üzərində hökmranlığının güclənməsinə kömək edir. Mədəni tərəqqi obyektiv tarixi qanunauyğunluğun mədəniyyət varisliyinin təsiri səbəbindən baş verir. O, ictimai-iqtisadi formasiyalar dəyişən zaman keçmiş dövrlərin mədəni nailiyyətlərinin qorunub saxlanmasını, yaradıcılıqla mənimsənilməsinə və bunun da əsasında yeni ictimai tələblərə uyğun mədəniyyətin, mənəvi zənginliklərin yaranmasını təmin edir.